

Ekonomi Yönetim Politika

Economics Management Politics

Araştırma Makalesi • Research Article

Louis Althusser'in Devletin İdeolojik Aygıtları Bağlamında Şark Islahat Planı

Oriental Reform Plan in the Context of Louis Althusser's Ideological State Apparatuses

Tarık CEMİLOĞLU *

Özet: Siyaset Bilimi alanının önemli bir konusunu teşkil eden ideoloji kavramı herhangi bir düşünce, fikir ve anlayış gibi unsurların belirli bir sistematığe oturtularak kalıplaşmasını ve bu kalıpların bilimsel yöntemlerle ifade edilmesi anlamına gelmektedir. Bununla birlikte her ideoloji varlığını, etkinliğini ve nüfuzunu devam ettirmek için çeşitli yöntemlere başvurabilmektedir. Bu yöntemleri ideolojik ve baskı aygıtları olarak ifade eden Althusser, ideolojinin bu sayede yaşam alanını genişlettiğini ifade etmektedir. Cumhuriyet rejiminin resmi ideolojisi olan Kemalizm de karşı devrim hazırlığında olan tüm unsurları ortadan kaldırmak ve bu süreçteki etkinlik alanını genişletmek için çeşitli aygıtlar kullanmıştır. Bu uygulamalardan birini teşkil eden Şark Islahat Planı, ulus-devlet yapılanması bağlamında çağdaş ve seküler bir toplumun inşa süreci olarak ifade edilebilmektedir. Çalışma Cumhuriyet dönemi uygulamalarından olan Şark Islahat Planı'nın hangi amaç ve yöntemlerle uygulandığını ve bu uygulamaların Althusser'in ideolojik aygıtları bağlamında değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Bu doğrultuda Cumhuriyet döneminde hazırlanan doğu raporları, umumi müfettişlik uygulamaları ve ıslahat planları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Althusser, İdeoloji, İdeolojik Aygıtlar, Kemalizm, Şark Islahat Planı

Abstract: The concept of ideology, which constitutes an important topic of the field of Political Science, means the stereotyping of elements such as any thought, idea and understanding by placing them in a certain systematic way and expressing these patterns using scientific methods. However, each ideology can resort to various methods to maintain its existence, effectiveness and influence. Althusser, who expresses these methods as ideological and repressive devices, states that ideology expands the field of life in this way. Kemalism, the official ideology of the republican regime, has also used various devices to eliminate all elements that are preparing for a counter-revolution and expand the field of activity in this process. The Oriental Reform Plan, which constitutes one of these practices, can be expressed as the process of building a modern and secular society in the context of nation-state structuring. The study aims to determine the purposes and methods by which the Oriental Reform Plan, one of the Republican period practices, was implemented and to evaluate these practices in the context of Althusser's ideological apparatuses. In this direction, the eastern reports prepared during the Republican period, public inspectorate practices and reclamation plans will be examined.

Keywords: Althusser, Ideology, Ideological Devices, Kemalism, Oriental Reclamation Plan

Giriş

İdeoloji kavramı taşıdığı anlam bakımından olumlu ve olumsuz olmak üzere iki şekilde tanımlanmıştır. Bu tanımların farklılık arz etmeleri kullanılan yöntemin amaç, kapsam ve sonuçları ile ilişkilendirilmektedir. Bu yönüyle ideoloji, bir yandan sistematik fikirler bütünü olarak ifade edilirken diğer yandan da belirli bir sınıfın çıkarlarına hizmet eden süreç olarak ifade

* Doktor adayı, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

ORCID: 0000-0001-8884-8126 trkcmloglu@gmail.com

Received/Geliş: 7 Nisan 2024

Accepted/Kabul: 1 Haziran 2024

Published/Yayın: 27 Haziran 2024

edilmektedir. Etimolojik olarak fikir ve kanaat anlamına gelen “ide” ile bilim anlamına gelen “logy” kelimelerinden türeyerek düşüncelerin bilimi veya yöntemi anlamına gelen ideoloji terimi ilk kez Fransız düşünür Antonie Destutt de Tracy tarafından kullanılmıştır (Atılğan, 2001: 13). Tracy ideolojiyi fikirlerin kökenlerinin nesnel bir şekilde ortaya çıkarılması olarak tanımlamış ve yakın gelecekte bir bilim olarak adlandırılacağını ifade etmiştir. Tracy’nin ideoloji hakkındaki bu görüşü Marx ve Engels tarafından yanılıcı ve gizemleştirici olduğu, topluma yönetici sınıfın düşünce ve çıkarlarını benimsettiği ve sömürünün gizlenme aracı olarak kullanıldığı gerekçesiyle eleştirilmiştir (Heywood, 2013: 23-24). Bu eleştirilerin temelinde ise siyasi iktidarı elde eden sınıfın düşüncelerinin her zaman egemen düşünce olduğu, üretim araçlarını ellerinde bulduran bu sınıfların aynı zamanda zihinsel üretim araçlarını da ellerinde buldukları söylemi yer almaktadır (Marx, Engels, 2010: 75). Dolayısıyla Marx ve Engels ideolojiyi üst yapının çıkarlarına hizmet eden düşünce ve inanç sistemi olarak görmekte ve bu düşüncelerin genel olarak yanılısma ve çarpıtma gibi zihinsel üretim araçları ile topluma aktarıldığını ifade etmektedirler.

Marksist gelenekten gelen ancak Marx’tan farklı bir yaklaşım öne süren Antonio Gramsci, düşüncelerini “hegemonya” kavramı üzerinden açıklamaktadır. Gramsci’ye göre ideoloji, egemen sınıfların toplumsal bir hegemonya oluşturma süreci olarak ifade edilmektedir. Bu süreç politik ve sivil toplum gibi yöntemler aracılığıyla sağlanmaktadır. Politik toplum baskı yöntemini kullanarak egemenlik alanı oluştururken, sivil toplum rıza üretimine dayalı bir yöntem seçmektedir (Gramsci, 1969: 28-29). Rıza üretimine dayalı alanın oluşmasında etkin rol alan sivil toplum, bu süreci aydınlar aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Gramsci’nin organik aydınlar olarak ifade ettiği bu kişiler, egemen sınıfların ideolojisi ile toplum arasında bir konsensus görevi görmektedirler. İdeolojinin taşıyıcıları olarak ifade edilen bu aydınlar arasında gazeteciler, öğretmenler, siyasi parti yöneticileri, sendikacılar, hukukçular, ekonomistler ve din adamları gibi birçok kişi bulunmaktadır (Çağlar, 1989: 19). Dolayısıyla Marx ve Engels üst yapının bir aracı olan ideolojinin her zaman baskı ve şiddet yolu ile gerçekleştiğini ifade ederken, Gramsci bu sürecin genel olarak rıza üretimi ile sağlandığını belirtmektedir.

Daha geniş kapsamlı bir tanımlamada ise ideoloji, toplumsal yaşamdaki değerlerin üretimi, toplumsal sınıf veya guruplara ait fikirler bütünü, siyasi iktidarın meşruiyet kaynağı, sisteme uyumlu özneler yaratma, yanılısma ve iletişimin çarpıtılma süreci olarak belirtilmektedir (Eagleton, 1996: 18). Bu tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere ideoloji, belirli bir toplumsal grup veya sınıfa ait olan fikirlerin kökenini ortaya koyması yönüyle olumlu değerlendirmeler alırken, iktidarın meşrulaştırma aracı olarak kullanılması veya yanılısamalar yaratması nedeniyle de olumsuz değerlendirmelere maruz kalmaktadır.

İdeolojiler belirli bir sınıf, zümre veya kitleler tarafından benimsenmektedir. İdeolojinin egemen hale gelmesi ise rıza üretim sürecinde kullanılan baskı veya gönüllülük ilkesi ile gerçekleşmektedir. Bu yönüyle de Cumhuriyet rejimi çağdaşlık, modernite, batılılaşma ve ulus-devlet ideolojisini farklı dönemlerde farklı yaptırım ve uygulamalarla egemen hale getirmeye çalışmıştır. Resmi olarak benimsenen bu ideoloji, kullanılan aygıtlar vasıtasıyla üretim ilişkilerinin yeniden ve sürekli olarak üretilmesine katkı sağlamıştır.

1.Louis Althusser’in İdeoloji Çözümlemesi

Althusser ideolojiye mensubu olduğu Marksist teorinin dışında bir tanımlama getirmiştir. Marx’ın yanılısma ve rüya olarak gördüğü ideoloji, Althusser tarafından gerçeklik zeminine çekilerek bireylerin gerçek varoluş koşullarıyla kurdukları hayali ilişki olarak ifade edilmiştir. Yine Marx’ın ideolojinin tarihi yoktur önermesini de farklı açıdan değerlendiren Althusser, ideolojinin üretim biçimleri veya kapitalist düzenle birlikte ortaya çıkmadığını, dolayısıyla tarihinin olmayışını öncesiz ve sonrasızlığına bağlamaktadır (Althusser, 2017: 68). Böylelikle Althusser ideolojinin sade bir yanılısamadan ibaret olmadığını, gündelik hayatın her alanında karşılaşılabılır maddi bir niteliğe sahip olduğunu ve tarihinin belirli aralıklar ile kısıtlanmaması gerektiğini ifade etmektedir.

İdeolojinin gerçekleşmesi veya toplumun her tabakasına etki etmesi özneler vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Althusser, uygulanacak politikaların ideoloji yoluyla gerçekleşebileceğini, bu ideolojilerin de özneler vasıtasıyla hayatta kalacağını belirtmektedir (2017: 77). Özetle ideolojinin hayatta kalmasını sağlayan unsur bireylerin öznelere dönüşmesi ile gerçekleşmektedir. Bireylerin özneye dönüşme sürecini “çağırma” metaforu üzerinden değerlendiren Althusser’e göre (2017: 81) sokakta bir polis tarafından çağrılan kişinin yüzünü polise çevirmesi birey olmaktan çıkarak özneye dönüşmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla ideolojiler de bireylere seslenerek onları öznelere dönüştürme amacını taşımaktadır. Özne olan her birey kendisine seslenen ideolojinin birer temsilcisi durumuna geçmektedir.

Bireylerin öznelere dönüşme süreci devletin kullandığı aygıtlar aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu aygıtların neler olduğunu açıklamadan önce Althusser’in devlet tanımına değinmek gerekmektedir. Althusser’a (2017: 16) göre devlet, egemen sınıfın birlik ve bütünlük içerisinde kalmasını sağlayan, egemen sınıfın iradesini temsil eden ve bu sınıfın genel çıkarlarının elde edilmesini sağlayan bir aygıttır. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Althusser’in devlet algısı Marksist teoriye yakın bir tanımlama olarak karşımıza çıkmaktadır. Egemen sınıf bu çıkarlarını ideolojiler yoluyla gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla devletin her kademesinde egemen sınıf lehine yürütülen uygulamalar egemen ideoloji olarak ifade edilebilmektedir. Bu uygulamalar devletin veya egemen ideolojinin siyasetini yürüten idare veya hükümetler tarafından yerine getirilmektedir.

Althusser, egemen ideolojinin uzun ve sert mücadeleler sonucunda ortaya çıktığını ifade eder. Ona göre yeni egemen ideoloji varlığını eski egemen ideoloji ile girdiği çatışma ve kazandığı zafere borçludur. Bu zafer yalnızca eski egemen ideoloji ile girdiği çatışmanın değil aynı zamanda sömürülen sınıfın ideolojisi ve kendi bütünlüğünü sağlamak için bünyesinde bulunan farklılıklarla girdiği çatışmaların birer sonucudur. Althusser bu duruma burjuva sınıfının kendi ideolojisini egemen hale getirmek için ilkin eski egemen sınıf olan aristokratlarla çatışmaya girdiğini ardından sömürülen proleteryanın düşünce ve tavırları ile mücadele ettiğini ve son olarak kendi birliklerini sağlamak için burjuva sınıfı içerisinde bulunan farklı görüşlerle mücadele ettiği örneğini vermektedir (Althusser, 2017: 12).

Althusser egemen ideolojinin üretim koşullarını yeniden üretmesi gerektiğini, aksi halde yaşamının uzun sürmeyeceğini ifade etmektedir. Üretim koşullarının yeniden üretilmesi, üretim araçları ve emek gücünün yeniden üretilmesi ile sağlanabilmektedir. Üretim araçlarındaki yeniden üretim maddi koşulların iyileştirilmesini ifade ederken, emek gücünün yeniden üretilmesi ise işçilerin ücretlerindeki iyileştirmeyi ifade etmektedir (Althusser, 2017: 35-38). Egemen ideoloji yeniden üretim sürecinin yanında düşünce ve pratiklerinin devamlılığını sağlamak için de bazı aygıtlara ihtiyaç duymaktadır. Bu anlamda ideolojik ve baskı olmak üzere iki devlet aygıtının olduğu bilinmektedir Althusser (2017: 14) devletin ideolojik aygıtlarının sınıf mücadelesinde kullanıldığını ifade etmektedir. Dolayısıyla ideolojik aygıtların kullanılma amacı bir direniş veya çatışma halinin ortaya çıkmasını engellemek olduğu söylenebilmektedir. Althusser bu direniş ve çatışma halinde ortaya çıkan ideolojik aygıtları aşağıdaki şekilde sıralamaktadır.

Dinsel DİA (farklı kiliselerin oluşturduğu sistem)

Okul DİA’sı (gerek özel gerekse devlet okullarının oluşturduğu sistem)

Aile DİA’sı (Üretim veya Tüketim zincirine katılma)

Hukukî DİA

Siyasal DİA (değişik partileri de içeren sistem)

Sendikal DİA

Haberleşme DİA’sı (basın, radyo-televizyon vb.)

Kültürel DİA (edebiyat, güzel sanatlar, spor vb.) (Althusser, 2017: 50-51).

Althusser ortaçağdaki kilisenin günümüzde sayılan okul, kültür ve benzeri DİA'ların işlevlerini yerine getirdiğini ifade eder (Althusser, 2017: 57). Bu nedenle kilise tarihsel süreç içerisinde egemen sınıfın ideolojisinin topluma aktarılmasında önemli bir aygıt olarak kullanılmıştır. Günümüz okul DİA'sı da egemen sınıf ideolojisinin en iyi şekilde aşılandığı mekânlar olarak ifade edilebilmektedir. Çocuklar bu mekânlara anaokulundan itibaren alınarak yıllar boyunca egemen ideoloji ile sarmalanmış beceriler (dil, aritmetik, doğa, tarih, edebiyat ve fen) ile egemen ideolojinin ahlak, felsefe ve yurttaşlık bilgisine maruz bırakılmaktadır (Althusser, 2017: 61). Dolayısıyla henüz olgunlaşma ve her türlü etkiye açık olma dönemindeki bu çocukların istenilen şekilde yetiştirilmesinde okullar günümüzün de vazgeçilmez aygıtları arasında yer almaktadır

Aile DİA'sı hem emek gücünün üretilmesi aşamasında kullanılmakta hem de üretim ve tüketim birimi olarak kullanılmaktadır. Emek gücünün üretilme sürecinde aile bireylerinin çalışma ücretlerinde düzenlemeye gidilmesi, tüm ailenin üretim ve tüketim faaliyetlerinde belirleyici rol oynamasına neden olmaktadır (Althusser, 2017: 50-51). Yasa veya hukuk DİA'sı egemen ideolojinin topluma nüfuz etme amaçlarını gerçekleştirmek için gerekli düzenlemeleri hazır hale getirmektedir. Haberleşme ve kültürel DİA'lar televizyon, radyo ve basın gibi araçlarla tüm yurttaşları günlük milliyetçilik, liberalizm veya şovenizm gibi duygularla beslemektedir (Althusser, 2017: 61). Özetle tüm DİA'ların ortak hedefi egemen ideolojinin çeşitli araçlar vasıtasıyla yurttaşlara benimsetilmesidir. Bu süreçte egemen ideolojiye karşı her türlü direniş ve çatışma bu aygıtlar vasıtasıyla ortadan kaldırılmaktadır.

Devletin ideolojik aygıtlarının yanında baskı aygıtlarının da olduğunu ifade eden Althusser, bu aygıtların egemen ideolojiyi zor kullanarak gerçekleştirdiğini ifade etmektedir (2017: 50-56). Egemen ideolojiyi baskı, şiddet ve zor kullanarak gerçekleştiren bu aygıtlara hükümet, idare, hukuk, ordu, polis, mahkemeler ve hapishaneler örnek verilebilmektedir. Hukuk veya yasa, cezalandırma işlevini yerine getirirken baskı aygıtı olarak işlev görmekte, egemen ideolojinin alanlarını belirlerken ise ideolojik aygıt olarak kullanılabilir. Özetle DİA ve baskı aygıtları kullandıkları yöntemlerle birbirinden ayrılmaktadır. DİA'lar egemen ideolojinin yaygınlaşmasını rıza üreterek gerçekleştirirken baskı aygıtları ise şiddet veya zor kullanarak egemen ideolojiye alan tanımaktadır.

2. Resmi İdeoloji: Kemalizm

Resmi ideoloji kavramı, toplumda mevcut olan bir ideolojinin siyasi iktidarlar tarafından benimsenmesi ve bu ideolojinin devletin resmi kurumları olan hükümet organları, yasama makamı, güvenlik güçleri ve eğitim kurumları aracılığıyla gerçekleştirilmesidir (Karatepe, 2014: 27-28). Bir başka tanımlamada ise devlet iktidarına sahip olan veya bu iktidarı elinde bulunduranları etkileme yeteneğine sahip elit ve sınıfların, kendi varlıklarını meşrulaştırmak, düşüncelerinin yeniden üretimini gerçekleştirmek ve kayıtsız şartsız itaat ortamını sağlamak için uygulanan sistematik değerler olarak ifade edilmektedir (Çelik, 2013: 625).

Sistematik değerler olarak ifade edilebilen Kemalizm'in resmi ideolojiye dönüşme sürecine değinmeden önce tanımının yapılması gerekmektedir. Bu vesile ile Kemalizm, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisi olup siyasal ve toplumsal projeler dâhilinde yeni bir vatan, ulus, kimlik, tarih ve alışkanlıklar yaratma süreci olarak ifade edilmektedir (Çelik, 2009: 75). Bu kurucu ideoloji içerisinde bulunan "yeni" terimi, geçmişin izlerini taşıyan birçok şeyin reddedilmesi ve ideoloji aleyhine yapılan her türlü girişimin tasfiye edilmesi anlamına gelmektedir. Nitekim parti içi ve dışındaki muhalefetin tasfiyesi, tek parti anlayışının inşa edilmesi ve iktidarın tescillenmesi bu sürecin önemli yapı taşları arasında gösterilebilmektedir (Bora, 2017: 124).

Resmi ideolojinin benimsediği modernleşme ve batılılaşma girişimleri Osmanlı İmparatorluğunda 18. yüzyıldan itibaren uygulanmaya çalışılmıştır. Böyle bir arka planın devralınmasından Cumhuriyetin ilanına kadar olan süreç Kemalist ideolojinin gelişme evresi olarak nitelendirilebilmektedir. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yapılan inkılaplar ise resmi ideolojinin somutlaşması ve hız kazanmasına katkı sağlamıştır.

Kurucu ideolojinin temel parametresi, ulus-devlet anlayışının getirdiği merkezleşme politikalarıdır. Ulus devletlerin yurttaşlarını tek tipleştirmek için kullandığı argümanlar sırası ile dil, milli eğitim sistemi, ulaşım ve iletişim ağının sağlanmasıdır. Bu projelerin hayata geçirilmesi dolaylı olarak merkezleşme politikalarının icra edilmesine katkı sağlamaktadır (Çağlayan 2022: 50). Modern ulus devletlerin oluşum serüvenini “bahçıvan devlet” metaforu ile ifade eden Bauman, devletlerin bahçıvan görevini üstlenerek bahçe içerisinde bulunan yabancı otları temizleme görevini üstlendiğini ifade etmektedir (Bauman, 2003: 42) Dolayısıyla kurucu ideoloji olan Kemalizm de bahçe içerisinde tehlike olarak gördüğü otların temizlenmesinde her türlü tedbir, tasfiye ve zorlamaya başvurabilmiştir.

Resmi ideoloji olan Kemalizm devlet aygıtları sayesinde yeniden üretimi sağlayacak politikalar benimseyerek yaşam alanını genişletmeye çalışmıştır. Yeniden üretimi sağlayan ordu, hukuk, eğitim, din ve basın-yayımda yapılan reformlar ideolojiyi besleyen unsurlar haline getirilmiştir. Bir baskı aygıtı ve Cumhuriyet rejiminin kurucu unsuru olarak kabul edilen ordu, resmi ideolojinin tatbik edilmesinde önemli görevler üstlenmiştir. Ordunun kurucu ideoloji ile olan ilişkisi iki şekilde ifade edilebilmektedir. İlk olarak kurucu ideoloji, orduya siyaset üstü bir tanımlama yaparak onu cumhuriyetin kurucu ve koruyucusu vasfı ile ifade etmiş, ikinci olarak ordu, resmi ideolojiyi her türlü kurum, sistem, birey ve aktörlerin kalbine, bilincine ve dokusuna işleyerek bu ideolojiyi yeniden üretmiştir (Cizre, 2009: 156). Dolayısıyla ordu ve resmi ideolojin varlıklarını birbirlerine borçlu olduğu ifade edilebilmektedir

Resmi ideolojinin yeniden üretildiği alanlardan bir diğeri eğitim politikalarıdır. İdeolojik aygıt olarak işlev gören eğitim, egemen ideolojinin belirlediği sınırlar çerçevesinde nelerin öğrenilmesi veya öğrenilmemesi gerektiğini belirlemektedir. Bu vesileyle henüz küçük yaşta eğitim kurumlarına alınan çocuklara ülke sınırları, yönetim şekli, ulusal kahramanlık hikâyeleri, ulusal bayramlar, çizilen haritalarla ülkenin coğrafyası ve bu coğrafyaya karşı dost ve düşmanlık besleyen diğeri coğrafyalar öğretilmektedir (Çağlayan, 2022: 201). Resmi ideoloji, geçmişteki eğitim kurumlarını gerek tasfiye yolu ile gerekse dönüştürülerek tek bir müfredat etrafında birleştirmiştir. Böylelikle yetiştirilecek olan yeni nesillerin geçmişle olan tüm bağlantıları kesilerek yeni sürece hazırlanmaları sağlanmıştır. Yurttaşlık eğitimi gibi müfredatlarla da bireylerin egemen ideolojiye makbul ve sadık birer vatandaş olmaları sağlanmıştır.

Kemalist ideolojinin yeniden üretimini sağlayan bir diğeri aygıt hem ideolojik hem de baskı aracı olarak kullanılabilen hukuktur. Hukuk aygıtının işlerliğini 1924 Anayasasında görmek mümkündür. Bu anayasada egemen ideolojinin vatandaşlık, idari merkezîyetçilik ve yargı bağımsızlığı konularında baskın olduğu ifade edilebilmektedir (Çağlayan, 2022: 275). Nitekim anayasanın 88. maddesinde yer alan Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın herkesin vatandaşlık itibarı ile Türk sayılacağı ibaresi egemen ideolojinin Türk milliyetçiliği üzerine kurgulandığını, anayasanın 91. maddesinde geçen vilayetlerin yetki genişliğine göre yönetilmesi ibaresi merkezîyetçi bir mekanizmanın oluşturulduğunu ve son olarak yargı bağımsızlığına rağmen bazı bölgelerde olağanüstü mahkemelerin kurulması da ideoloji muhaliflerinin tasfiye edildiği anlamına gelmektedir.

Kemalist ideolojide yeniden üretimi sağlayan bir diğeri aygıt dini kurumlardır. Temel parametresi laisizm ve sekülerleşme olan resmi ideoloji kutsal olanı yeryüzüne indirerek bütünüyle devlet denetimine alınmasını sağlamıştır. Bu denetim ise dini eğitim veren tüm kurumların kapatılarak Diyanete bağlanması ile gerçekleşmiştir (İnsel, 2009: 22). Böylelikle resmi ideolojinin gerçekleşmesini engelleyecek her türlü tehdit denetim altına alınarak ideolojiye hizmet eden birimler haline getirilmiştir. Özetle resmi bir ideoloji haline getirilen Kemalizm,

yeniden üretimini sağlayacak her türlü girişimi değerlendirerek devlet aygıtları vasıtasıyla egemen ideoloji olma vasfını sürdürmüştür.

3. Kemalist İdeolojinin Tahkim Süreçleri

Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte resmi ideolojinin tahkim süreci hem hukuksal düzenlemeler hem de sosyal hayattaki pratikleri itibarıyla hız kazanmıştır. 1924 Anayasası yerel yönetim yetkileri ile vilayet ve bucak meclislerine yer vermemesi, merkezi idarenin yerel yönetimler üzerinde katı bir vesayet oluşturmaya neden olmuş ve merkezîyetçi politikaların uygulanmasını hızlandırmıştır (Uygun: 2015: 7-8). Bununla birlikte vatandaşlık ve yurttaşlık kavramının Türk milliyetçiliği üzerinden tanımlanması, yargı bağımsızlığı yerine olağanüstü yargı mercilerinin oluşturulması gibi uygulamalar dönemin siyasetçileri ile farklı etnik kimliğe sahip kesimleri tarafından tepki ile karşılanmıştır. Bu anlamda Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi olma özelliği taşıyan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kuruluşu, resmi ideolojiden duyulan rahatsızlığın neticesi olarak ifade edilebilmektedir. Milliyetçilik üzerinden duyulan rahatsızlık özerklik ve kimlik statüsü beklentilerinin boşa çıkmasına neden olarak Türk-Kürt mutabakatının bozulması ve yurttaşlığın Türk milliyetçiliği üzerinden tanımlanması ile sonuçlanmıştır (Bora, 2017: 828).

Resmi ideolojinin tahkim süreçlerinden bir diğeri de din ve hilafet üzerinde meydana gelmiştir. Hilafet kurumu, milli mücadele döneminde hem iç hem de dış politikanın dizayn edilmesinde önemli bir işlev görmüştür. Kürtlerin milli mücadeleye destek olmalarını sağlamak için hilafet kurumu bünyesinde örgütlenmesi iç siyasetteki dengenin, hilafet kurumunun Osmanlı Hanedanına ve dolayısıyla Türkiye'ye ait olduğunun ifade edilmesi de dış siyasetteki dengenin korunmaya çalışıldığını göstermektedir (Akyol, 2012: 362). Böylelikle hilafet kurumunun henüz olgunlaşmamış cumhuriyet döneminde önemli bir stratejik kaynak olarak değerlendirildiği ifade edilebilmektedir.

Kemalist ideolojinin bu tahkim uygulamaları neticesinde 13 Şubat 1925 tarihinde doğu ve güneydoğu bölgelerindeki Elazığ, Bingöl ve Diyarbakır illerindeki Kurmanc ve Zaza aşiretlerinin katılımıyla Şeyh Said İsyanı meydana gelmiştir. Bu ayaklanmanın başlamasındaki en önemli etken, aşiret liderlerinden oluşan ve temel gayelerinin “bağımsız bir Kürdistan” kurmak olan Azadi Hareketinin mensuplarının tutuklanmaya başlamasıdır. Şeyh Said İsyanı Cumhuriyet rejimine yönelik yapılan bir ayaklanma olup kısa sürede büyüyerek geniş bölgelere yayılmıştır. Bu isyan neticesinde Genç, Hani ve Lice'ye ilerleyen Şeyh Said ve mensuplarının Diyarbakır'ı ele geçirme teşebbüsleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Tan, 2009: 208).

Bu isyan kalkışması neticesinde hükümet emniyet ve asayiş tesis etmek, huzur ve sükun ortamını sağlamak gerekçesiyle Takrir-i Sükun Kanunu çıkartmıştır. Bu kanun aşağıda belirtilen maddelerden meydana gelmiştir.

Madde 1 *İrticaya ve isyana ve memleketin içtimai nizamını ve huzur ve sükununu ve emniyet ve asayişini ihlale sebep olan bilumum teşkilat ve tahrıklar ve teşvikler ve teşebbüsler ve yayınları, hükümet, reisicumhurun tasdiki ile resen ve idareten yasaklamaya mezundur [yetkilidir].*

Madde 2 *İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren iki sene müddetle meriyül icradur [yürürlüktedir ve uygulanır].*

Madde 3 *İşbu kanunun tatbikine İcra Vekiller Heyeti memurdur.* (Akyol, 2012: 458).

Kanun maddeleri incelendiğinde, resmi ideolojiye karşı başlatılan isyan veya teşebbüslerin katı bir şekilde bastırılacağı ve bunları besleyen her türlü aygıtın Cumhurbaşkanının yetkisiyle engellenip yasaklanabileceği ifade edilmiştir. Ayrıca kanunun iki yıl gibi uzun bir süre yürürlükte kalacağı maddesi de egemen ideolojinin yayılımını sağlayan önemli bir zaman aralığını teşkil

etmektedir. Kanunun muhteva ve kapsamı ile ilgili çeşitli tartışmalar yaşansa da hükümet bu kanunun herhangi bir hak ve hürriyete engel teşkil etmediğini, dolayısıyla memleketini seven namuslu vatandaşlar ile vatanın hürriyetine çalışan muhalefet parti lider ve üyelerine zarar getirmeyeceğini ifade etmiştir (Örgeevren, 2002: 76).

Takrir-i Sükûn Kanununun ilk uygulaması Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, İstiklal, Aydınlık ve Orak Çekiç gibi gazete ve dergilerin kapatılması olmuştur. Bu kapatılmalara ek olarak resmi ideolojiye muhalif olan gazetecilerin tamamı tutuklanarak yargılanmışlardır. İsyan bölgelerinde sıkıyönetim ilan edilerek her türlü baskı ve ideolojik enstrümanların kullanımı kolaylaştırılmıştır (Tunçay, 2012: 149). Şeyh Said İsyanı ve akabinde yürürlüğe giren Takrir-i Sükûn Kanununun resmi ideolojiye sağladığı en büyük getiri 1926 tarihli Medeni Kanunun kabulü, 1925 tarihli Kılık Kıyafet Kanunu ve 1928 yılında gerçekleşen Harf İnkılabı'dır (Olson, 1992: 236). Tüm bu politikalar neticesinde resmi ideoloji, Türk inkılabına zarar verebilecek her türlü tehdidi ortadan kaldırmış ve batı medeniyetine ulaşmayı bir politika haline getirmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde kabul edilen Takrir-i Sükûn Kanununun bu anlamda bir baskı aygıtı olarak kullanıldığı ifade edilebilmektedir.

Althusser'in baskı aygıtı olarak ifade ettiği mahkeme ve hukuk kuralları bu süreçte önemli işlevleri yerine getirmiştir. Takrir-i Sükûn yasasının kabul edilmesi ile birlikte gerek isyanı gerçekleştirenlere gerekse resmi ideolojiye muhalif olanlara yönelik altı aylık görev yapacak olan istiklal mahkemelerinin kurulması kararlaştırılmıştır. Bu mahkemelerden birinin isyan bölgesi olan şark vilayetlerinde kurulması, diğerinin de başkent Ankara'da kurulması kararlaştırılmıştır (Tunçay, 2012: 148). Resmi ideoloji, Şark İstiklal Mahkemeleri yolu ile Cumhuriyet rejimine yönelik ayaklanmaları yargılarken Ankara İstiklal Mahkemesi ile de şark bölgesi dışında kalan her türlü muhalif ideoloji ve düşüncüyü tasfiye etmeyi planlamıştır. Ayrıca mahkeme kararlarının geciktirilmeden uygulanmaya sokulması için anayasaya aykırı olmasına rağmen denetim uygulamasından vazgeçilmiştir.

Resmi ideoloji istiklal mahkemeleri ile ilgili 20 Nisan 1925'te yeni bir düzenleme gerçekleştirmiştir. Buna göre;

- 1- *Altı aylık bir süre için kurulmuş olan İstiklal Mahkemeleri'nin sürelerinin, altı ay daha uzatılması*
- 2- *Meclis tatile gireceği için, tatil süresi içinde Ankara İstiklal Mahkemesi'ne devredeceği idam kararlarını uygulama yetkisinin verilmesi.*
- 3- *İsyan bölgesinde ilan edilen sıkıyönetimin yedi ay daha uzatılması.*
- 4- *İsyan bölgesinde mülki idare teşkilatında değişiklik yetkisinin hükümete verilmesi* (Dündar, 2014: 70-71).

Meclise sunularak kabul edilen bu önergeler ile birlikte resmi ideolojinin gerçekleştirilmesi önündeki zaman problemi ile denetim mekanizması olan meclis sorunu ortadan kaldırılmıştır. Sıkıyönetim süresinin uzatılması ve meclisin tatile girerken önergenin hızlı bir şekilde hükümet tarafından kabul edilerek yasalaştırılması tüm denetim mekanizmalarının yok edilmesi olarak ifade edilebilmektedir. Dolayısıyla İstiklal Mahkemesi bu süreçte denetimsiz bir infaz aygıtı haline getirilmiştir (Akyol, 2012: 475).

İsyan kalkışmasında bulunanların yargılama ve infaz sürecinde gerçekleşen bir diğer önemli gelişme de tüm tekke ve zaviyelerin kapatılmasıdır. Nitekim resmi ideoloji tarafından fesat ve kin yuvası olarak ifade edilen bu mekânların kapatılması elzem görevler arasında yer almaktaydı (Akyürekli, 2016: 67). Özetle İstiklal mahkemelerinin etkin olduğu dönemde isyan ile ilgisi olanlar yargılanarak kimileri infaz edilmiş kimileri de hapis cezasına çarptırılmıştır. Bununla birlikte isyanı tahrik ettiği gerekçesi ile resmi ideolojinin dışında kalan tüm basın-yayın kuruluşları kapatılmış ve Terakkiperver Halk Fırkasının bazı üyelerinin isyan ile ilişkileri olduğu

ifade edilerek partinin kapatılması gerçekleştirilmiştir. Böylelikle egemen ideoloji önündeki tüm engellerin sesini kısarak tek parti yönetim sürecini başlatmış bulunmaktaydı.

4.Şark İslahat Planı

Şark ıslahat planı Şeyh Said İsyanı sonrasında hazırlatılan raporlar ve kurulan umumi müfettişlikler aracılığıyla bölgede siyasal, sosyal ve ekonomik uygulamaların gerçekleştirilmesi amacıyla taşımaktadır. Egemen ideolojinin nüfuz alanını genişlettiği bu plan, karşı devrim ihtimalinin gerek ideolojik gerekse baskı aygıtları yöntemi ile ortadan kaldırıldığı süreci kapsamaktadır.

4.1. İslahat Kavramı ve Tek Parti Dönemi Şark Raporları

İslah terimi Arapçada “s,l,h” harflerinden türeyerek düzeltme, uyum sağlama ve daha iyi hale getirme anlamlarına gelmektedir. İslahat kavramı da bu kökten türeyerek Fransızcadaki “reforme” terimine karşılık gelmektedir. Dolayısıyla ıslahat, yeniden biçim vermek, yeni bir kalıba dökmek anlamlarında kullanılmaktadır (<https://www.etimolojiturkce.com/>). Başka bir tanımlamada ise iyileştirme ve elverişli bir hale getirme olarak kullanılan ıslah kavramı, belirlenmiş ana kuralların yerine getirilmesinden doğan aksaklıkların giderilmesi ve kuralların yeniden tatbik edilmesini ifade etmektedir (Karlığa, 1995: 31).

Osmanlı İmparatorluğundaki batılılaşma ve ıslahat çalışmaları 18. yüzyıl itibari ile başlamıştır Bu adımlar imparatorluk bünyesindeki aydın, bürokrasi sınıfı ve azınlıklar tarafından talep edilmiştir. Bu talepler doğrultusunda gerçekleştirilen ıslahatların temel gayesi ise Avrupa’da meydan gelen siyasi, sosyal, askeri ve bilimsel gelişmelerin yıkılma sürecine giren imparatorluk için kurtuluş reçetesi olarak görülmesidir. Cumhuriyetin kurulması ile birlikte gerçekleşen ıslahat planları ise egemen ideolojinin ihtiyaç duyduğu politikalar neticesinde gerçekleşmiştir. Çağdaş, laik ve Türk milliyetçiliği üzerinden kurgulanan egemen ideoloji, belirlenmiş olan kuralların yerine getirilmediği ve aksaklıkların meydana geldiği doğu ve güney doğu bölgelerinde çeşitli raporlar hazırlatarak ıslahat yapma ihtiyacı hissetmiştir.

Şark raporlarının hazırlatılma gayesi bölgesel veya vilayet ölçeğinde hangi önlemlerin ve ıslahat çalışmalarının yapılacağına belirlenmesi olarak ifade edilebilmektedir. Bu anlamda tek parti sürecinde birçok devlet yetkilisi tarafından doğuya yapılan seyahatler neticesinde bölgenin genel özelliklerini yansıtan raporlar hazırlanmıştır. Mülkiye müfettişi Hamdi Bey tarafından 1927 yılında hazırlanan Dersim raporunda bölgenin Cumhuriyet rejimi için bir hastalık olduğu ifade edilmiştir. İleride çıkabilecek sıkıntılardan ise idarecilerin bizatihi gösterdikleri müsamahalar etkili olacaktır. Bu nedenle devletin bölgeye yapacağını planladığı kalkındırma girişimlerinin de fayda vermeyeceği dolayısıyla bir an önce askeri müdahalenin yapılması gerektiği belirtilmiştir (Akçura, 2009: 65-69).

Doğu raporlarından bir diğeri dönemin başbakanı İsmet İnönü tarafından hazırlanmıştır. İnönü bölgenin birçok ilinde gerçekleştirdiği seyahatleri rapor haline getirerek Cumhurbaşkanına sunmuştur. Öztürk’ün (2019) aktardığı İnönü raporlarında bölgenin farklı vilayet veya kasabalarında egemen ideolojiye olan mesafenin gittikçe arttığı ifade edilmiştir. Bu vilayetler arasında Elazığ, Siirt, Mardin, Urfa, Bitlis, Erzurum ve Van gibi stratejik bölgeler yer almaktadır. 1936 yılında Celal Bayar tarafından hazırlanan bir diğer raporda Cumhuriyet rejiminin bölgede henüz etkin olmadığı, ideolojinin tahkim sürecinin silahlı kuvvetler veya etnik farklılıklarının kabul edilmesi ile gerçekleşebileceği ifade edilmiştir (Akçura, 2009: 96). Yukarıda ifade edilen raporlar değerlendirildiğinde bölgenin genel olarak resmi ideolojinin hangi aşamasında oldukları ve istenilen konumun hangi yöntemlerle sağlanması gerektiği anlaşılmaktadır. Resmi ideolojinin kendisini yeniden üretme aracı olan baskı aygıtları, bölgenin vazgeçilmez unsuru haline gelmiştir.

4.2. Birinci Umum Müfettişlik Bölgesi ve Uygulamaları

Umumi müfettişliklerin tarihsel arka planı Osmanlı İmparatorluğunun son yüzyılına dayanmaktadır. II. Abdulhamit döneminde kurulan bu müfettişlikler Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan 6 vilayette (Erzurum, Sivas, Van Elazığ, Siirt Diyarbakır) ıslahat çalışmaları yapmakla görevlendirilmiştir. Bu kurumlar gerek rıza gerekse şiddet kullanarak yukarıda belirtilen illerdeki asayişin sağlanması ve hazırlanan raporların doğrudan II. Abdulhamit'e sunulması konusunda azami hassasiyet göstermişlerdir. II. Meşrutiyetle birlikte kaldırılan Umumi Müfettişlikler 1913 yılında Ermenilerin yoğun propagandaları neticesinde yeniden kurularak karışıklığın olduğu bölgelerde görevlendirilmiştir. Birinci Dünya Savaşının patlak vermesi ile birlikte bu müfettişlikler geri çağrılarak görevlerine son verilmiştir (Bulut, 2015: 85). Cumhuriyet rejiminin kurulması ve doğu bölgelerinde meydana gelen isyanlar ile birlikte umumi müfettişlik kurumunun varlığı tekrar gündeme gelerek mecliste görüşmeler yapılmıştır. Bu müfettişlikler bir yandan isyan kalkışmalarının önünü kesmek diğer yandan da merkezi politikaların doğrudan uygulanması sağlamak üzere yeniden kurulmuşlardır.

Kurulan müfettişlikler bünyesinde adliye, emniyet, sıhhat, ziraat, maarif, maliye, jandarma komutanlığı, hususi kalem, levazım müdürlükleri ile birlikte Gümrük Kaçak Mücadele ile Genel Mülkiye müfettişlikleri bulunmaktadır. Ayrıca CHP halkevi işleri ile spor işleri masaları da bu kurum içerisinde bulunan bürolar arasında yer almaktadır (Korhan, 2012: 136). Umumi müfettişliklerin kuruluşuna dair amaç, kapsam ve yöntem belirtilmiş kanun tasarısını Özmen (1939: 68) aşağıda maddeler halinde aktarmıştır.

Madde 1: *Müteaddit vilayetleri alakadar eden ve bu vilayetlerin müşterek faaliyetiyle izalesi kabil olan ihtiyacat hulusunda, o vilayetler üzerinde, mevaddı atiyede muharrer salahiyetleri haiz Umumi Müfettişlikler teşkiline ve ihtiyacatın zail olmasıyla, bu Müfettişliklerin ilgasına hükümet mezundur. İcra Umumi Müfettişler Vekilleri Heyeti kararıyla tayin olunur ve memuriyetlerine de aynı suretle nihayet verilir.*

Birinci maddede birçok vilayeti kapsayan ve bu vilayetlerde gerçekleştirilecek faaliyetlerin, görev alacak memurların veya görevden alınacak memurların hükümet tarafından gerçekleştirileceği belirtilmiştir.

Madde 2: *Umumi Müfettişlik kadroları, bütçelerle tayin olunur. Ancak senei maliye zarfında teşkiline lüzum görülecek Umumi Müfettişlik kadroları, Dâhiliye Vekâleti'nce bittanzim, icra Vekilleri Heyeti Ali'ye kararıyla tatbik ve ertesi sene Meclisi arz olunur. Umumi Müfettişlikler emrine, hükümetçe tensip edilecek Vekâletlerden, lüzumu kadar müşavir vesaire de ayrıca tahsis olunabilir.*

İkinci maddede müfettişlik bölgesinde çalışacak olan memur ve müfettişlerin ücret ve kadro işlemlerinin genel bütçeden karşılanacağı ve talep halinde bu memur ve müfettişlerin emirleri altında çalışacak olan görevlilerin hükümet tarafından tahsis edileceği ifade edilmiştir.

Madde 3: *Umumi Müfettişler, Dâhiliye Vekaleti'ne merbut olup, mıntkaları dâhilinde asayiş ve inzibatın teminine nezaret ve kavanin ve nizamatin tamamii tatbik ve icrasını mütemadiyen takip ve icra murakabe ve Vekaletlerin kanunen haiz oldukları salahiyetlerden, Vekilleri Heyeti'nce kendilerine tevdiine karar verilenleri istimal ederler.*

Üçüncü maddede Umumi Müfettişliklerin İçişleri Bakanlığına bağlı olduğu ve görevleri arasında belirtilen politikalar çerçevesinde kalarak gerekli görülmesi halinde vilayetin asayişini cebir yoluyla sağlamak, düzenin sağlıklı işleyişini takip etmek olduğu belirtilmiştir.

Madde 4: *Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.*

Madde 5: *Bu kanunun ahkâmını icraya icra Vekilleri Heyeti memurdur.*

Maddelerden de anlaşıldığı üzere umumi müfettişlik kurumunun gerçekleştirdiği her türlü faaliyet hükümetin temsilcisi sıfatıyla yerine getirilmiştir. Buna rağmen daha fazla yetki ile

donatılmak istenen müfettişlikler hükümete yazdığı raporlarda polis, jandarma kıtaları, zabıta gibi silahlı kuvvetlerin de emirlerine verilmesini talep etmişlerdir (Korhan, 2012: 139). Dolayısıyla bölgeye gönderilen müfettişlerin vilayetlerdeki en üst amir olduğu ifade edilebilmektedir. Özellikle Doğu ve Güney Doğuda konuşlandırılan müfettişliklere rejime yönelik gerçekleştirilen başkaldırıları nedeniyle daha büyük önem atfedilmiştir. Nitekim İbrahim Tali Öngören, Başvekil İnönü'ye gönderdiği raporda Doğu ve Güneydoğuda kurulmuş olan Umumi Müfettişlikler ile diğer bölgelerdeki müfettişliklerin birbirinden farklı olduğunu, gerek kadro ve teşkilat hususunda gerekse asayiş, sıkıyönetim ve istihbarat hususunda önceliğın bu bölgeye tanınması gerektiğini ifade etmiştir (Koçak, 2010: 107). Sonuç olarak farklı bölgelerde kurulan Umumi Müfettişlikler her ne kadar bölgenin mali, sosyal ve çevresel şartlarını iyileştirmek amacı ile kurulmuşsa da özellikle doğu ve güneydoğu bölgelerinde egemen ideolojinin kendisine alan bulmak için faaliyetler gerçekleştirdiği ifade edilebilmektedir.

4.3.Şark Islahat Planının Amaç Kapsam ve Uygulamaları

Egemen ideolojinin ıslahat kavramı telakkisi yukarıda da değinildiği üzere belirlenmiş kurallar dışına çıkanların tekrar yola getirilmesi olarak ifade edilmiştir. Bu anlamda Şark Islahat Planı bu yola getirişin hukuki, siyasi, mali ve toplumsal alt yapısını oluşturmaktadır. Şeyh Said İsyanı neticesinde doğu ve güneydoğuda yaşanan rejim karşıtı girişimler ve bölgede hazırlanan rapor sonuçları, egemen ideolojinin bölge ile ilgili ıslahat planları yapmalarını zorunlu hale getirmiştir. Bu anlamda 24 Eylül 1925 tarihinde İçişleri bakanı, Adalet Bakanı, Meclis Başkanı ve Genelkurmay ikinci başkanı tarafından şark ıslahat kurulu oluşturularak bölgede uygulanacak politikaların Şark Islahat Planı adı ile yürürlüğe konulması kararlaştırılmıştır (Bayrak, 2013: 35).

Şark Islahat Planı, bölgedeki askeri ve sıkıyönetimden Türkleştirme politikalarına, iskân planlamalarından eğitim sistemine, ulaşımdan maliyeye, yargıdan yürütmeye kadar birçok konudaki uygulamalardan meydana gelmiştir. Düzenlenen plan 28 maddeden oluşmakta ve aşağıda konularına göre sınıflandırılarak verilmiştir. Islahat planlamalarındaki en önemli görev resmi ideolojinin koruyucusu ve savunucusu olduğu gerekçesiyle orduya verilmiştir.

Madde 1: *Doğu bölgelerinde yürürlüğe konan askeri yönetim aşağıda belirtilen programın uygulanması sona eren kadar devam edecektir.*

Madde 12: *Vilayet veya kazaları birbirine bağlayan sınır boylarında askeri güç arttırılacaktır.*

Madde 18: *Görkemli hükümet binaları ile karakol binalarının yapımı arttırılacaktır.*

Madde 21: *Karakollar genel itibariyle savunmaya müsait yerlerde yapılmalı ve içerisinde her türlü teçhizat bulundurulmalıdır.*

Madde 22: *istihbarat ve askeri kolluklar arasındaki münasebet arttırılmalıdır.*

Madde 23: *Sınır bölgelerine zırhlı araçlar tayin edilmelidir.*

Madde 24: *Kolluk kuvvetlerinin görevlerini yerine getirebilmeleri için önemli yetkilerle donatılması gerekmektedir.*

Madde 26: *Nüfus sayımının yapıldığı yerlerde askerlik şubeleri kurulmalı, bölgedeki halkın askere alımı başka bölgelere olacak şekilde gerçekleştirilmelidir (Bayrak, 2013: 35-39).*

Yukarıdaki maddelerden de anlaşıldığı üzere ıslahat planlarının gerçekleşmesi için askeri ve sıkı bir yönetimin varlığına ihtiyaç duyulmaktaydı. Nitekim sivil bir yönetimin hukuki zeminde engellerle karşılaşacağı ve süreci tamamlamakta aksaklıklara neden olacağı bilinmekteydi. Askeri güçlerin sınır boylarında konuşlandırılması, ulusal ölçekteki bir ayaklanmanın önüne geçilmesi açısından önem taşımaktaydı. Bu süreci istenilen şekilde yürütmek için haberleşme ağının engellenmesi kararı yürürlüğe konulmuştur. Bu nedenle mahallî bölgeler oluşturularak askeri müdahalenin gücü arttırılmaya çalışılmıştır. Ordunun bölgede etkin güç olarak varlığını sürdürmesi,, bölgedeki halkın psikolojik olarak sindirilmesi ve egemen

ideolojinin varlığının tescil edilmesi askeri veya hükümet binalarının görkemi ile sembolize edilmiştir. Bölgedeki etkin bilgi ağı olan istihbarat kaynakları ile korku hegemonyası oluşturularak bölge halkının ayrıştırılması sağlanmıştır. Bununla birlikte bölgedeki halkın askere alım işlemleri, bulunduğu bölgeden farklı yerlere yapılarak hem kültürel ilişkilerinin koparılması hem de gideceği bölge veya orduda yeni bir eğitim sürecinden geçirilmesi sağlanmak istenmiştir. Nitekim yeni devlet rejiminin seçkin ve ayrıcalıklı bir zümresi olan ordu, egemen ideolojinin tahkim edilmesi görevini askere alınanların milliyetçilik ekseninde ve ulus temelli bir vatandaşlık bilincinin aşılmasıyla yerine getirmiştir (Börklüoğlu, 2020: 1068).

Althusser 'in devletin baskı aygıtı olarak ifade ettiği ordu, ideolojinin yeniden üretilmesinde önemli bir işlev üstlenmektedir. Kemalist ideolojinin yeniden üretilme süreci de büyük çoğunlukla ordu aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bir baskı aygıtına dönüşen ordu Doğu ve Güneydoğu bölgesinde üstün yetkilerle donatılarak bölge halkının sindirilmesinde ve egemen ideolojinin benimsetilmesinde önemli rol oynamıştır. Althusser'in (2017: 77) her ideolojinin somut özneler yaratarak varlığını koruyabildiği düşüncesi Kemalist ideolojide de uygulanmaya çalışılmıştır. Bu ideolojinin öznesi olmayı reddeden özelde Şark bölgesi, baskı aygıtına dönüşen ordunun yaptırımları ile sindirilmeye çalışılmıştır.

Islahat planı ile tesis edilmek istenen bir diğer uygulama iskân politikalarıdır. Islahat planındaki iskân ve sürgün ile ilgili maddeler aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır.

Madde 4: *İsyandan arta kalmış olup cezalandırılmayanlar da cezalandırılacaktır. Ermenilerden boşalan yerlere Türkler yerleştirilecektir*

Madde 9: *Kürt İsyanını yönlendiren ve yönetenlerle bunların yakınları, yandaşları ve aşiret reislerinden Hükümetin Şark'ta kalmalarını uygun görmediği kişi, aile ve gruplar Batı'da Hükümetin göstereceği yerlere gönderileceklerdir*

Madde 10: *İsyan sırasında Hükümete yardım edenlerle Hükümetle birlikte doğrudan isyan aleyhinde hareket edenler yerlerinde kalacaklardır.*

Madde 16: *Dersim Kürtlerinin Sivas 'ın batısındaki alanlara kaydırılması istenmektedir. (Bayrak, 2013: 35-39).*

İskân ve sürgün ile ilgili maddeler incelendiğinde egemen ideolojinin Ermenilerden boşalan yerlere bölgedeki Kürtlerin yerleşmemesi için önlemler aldığı görülmektedir. Bu politikalar bölgedeki halkın topraksızlaştırılması ve etnik varlıklarının asgari düzeyde tutulması için önem arz etmiştir. Bu nedenle bölgeye Türkler yerleştirilerek topraklandırılmış ve etnik çoğunluğun eşit hale gelmesi sağlanmıştır. Bölgede isyana katılmayan, resmi ideoloji lehine her türlü plan ve uygulamalara destek veren ve istihbarat çalışmalarını yürüten aşiret, sınıf ve ailelerin tehlike arz etmedikleri gerekçesiyle bölgede kalmalarında bir sakınca görülmemiştir. Öte yandan diğer kesimlerin bölgeden tahliye edilerek Batı'ya sürgün edilmeleri kararlaştırılmıştır.

Egemen ideolojinin Türk etnik kimliği üzerinden inşa edilmesi beraberinde yeni politikaların belirlenmesini zorunlu hale getirmiştir Nitekim Şark Islahat Planında yeni ulus-devlet mantığının Türk ulusu üzerinden şekillenmesi gerektiği ile ilgili maddeleri aşağıda belirtilmiştir.

Madde 3: *Olağan mahkemelerde ve sıkıyönetim mahkemelerinde asker ve sivil yerli hâkim (Kürt Hâkim) bulunmayacaktır.*

Madde 11: *Şarkta gerçekleştirilmek istenen başarı için Türk görevliler gönderilecek, ikinci derecedeki memurluklara bile Kürt memurlar atanmayacaktır.*

Madde 14: *Malatya, Elazığ, Diyarbakır, Bitlis, Van, Muş, Urfa, Ergani, Hozat, Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Palu ve belirlenen diğer vilayet ve kaza merkezlerinde hükümet ve belediye dairelerinde ve diğer kuruluşlarda, okullarda, çarşı ve pazarlarda Türkçeden başka dil kullananlar hükümet ve belediyenin emirlerine aykırı davranmakla suçlanacak ve cezalandırılacaklardır.*

Madde 15: Bölgede Türk Ocakları, yatılı bölge okulları ve kız okulları açılarak yöre çocuklarının eğitim yoluyla eritilmeleri öngörülmektedir. Bu konuda Dersim'e öncelik verilmesi önerilmektedir.

Madde 17: Fırat'ın batısındaki illerin bazı bölümlerinde dağınık biçimde yerleşmiş olan Kürtlerin Kürtçe konuşmaları mutlaka yasaklanmalı ve kız okullarına öncelik verilerek kadınların Türkçe konuşmaları sağlanmalıdır (Bayrak, 2013: 35-39).

Etnik kimlik ve dil üzerinde yoğun uygulamaların olduğu bu maddeler incelendiğinde yargı mekanizmasının tamamen egemen ideoloji taraftarlarına bırakıldığı, yine ideolojinin tahkim aşamasının devlet kurumlarındaki Türk memurlar aracılığıyla gerçekleştirildiği ve bölgedeki halkın ideolojik özneler haline gelmeleri için her türlü ideolojik ve baskı aygıtlarının seferber edildiği görülmektedir. Bu ideolojik aygıtlar içerisinde yer alan okul veya eğitim kurumları yurttaş olma bilincini aşılıyarak sınıf egemenliğinin getirdiği düzene saygılı bireyler yetişmesini sağlamaktadır (Althusser, 2017: 59). Kemalist ideoloji bu süreci çocukların henüz küçük yaşta ailelerinden alınarak Yatılı Bölge Okullarına alınması ile gerçekleştirmiştir. Bu okulların kuruluş amacı ve işlevini dönemin Maarif Vekilli (Milli Eğitim Bakanı) Zeynel Abidin Özmen aşağıdaki şekilde belirtmektedir.

''Türk camiası içinde kaynatmak istediğimiz kimseleri Kürtçe yerine Türkçe konuşur hale getirmek icap eder. Bu elzem görülen bir öneridir. Bu maksatla devşirme ve köy çocuklarını alıp yatılı mekteplere yerleştirmek gerekmektedir. Bu mekteplerin binası geniş, hastanesi, eczanesi yerinde müstakil veya sıklıkla uğrayan bir doktorun kontrolünde Türklük aşılılamak kabiliyeti gelişmiş azimli, çalışkan muallimlerin idaresine verilmelidir. Bu mekteplerde sadece Türkçe konuşmak ve Türklük propagandasını ve Türk büyüklerine karşı sevgiyi uyandıracak bir program düzenlenecek ve tahsil müddeti üç sene olup çocuk senenin on, on bir ayında mektepte kalacaktır'' (Öztürk, 2019: 128).

Maarif Vekilinin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere yatılı okullar, bölgedeki Kürtlerin Türkleştirilmesi için hazırlanan eğitim müfredatı faaliyetlerini gerçekleştirmektedir. Çocukların yılın sadece bir ayını aileleri ile geçirmelerine izin verilmesi de kültürel aidiyetlerine yabancılaşma gayesi taşımaktadır. Kemalist ideolojinin kullandığı bir diğer eğitim kurumu Kız Enstitüleridir. Bu enstitüler, medeni ve üretken ev kadınları yetiştirmenin yanında özellikle doğu bölgelerinde milli bilinç fabrikaları işlevini de yerine getirmiştir (Çağlayan, 2018: 13). Böylelikle bu fabrikalarda yetişen kızlar, egemen ideolojinin üretim bandından geçerek gelecek nesillerin yetişmesinde büyük bir pay sahibi olmuşlardır. Bununla birlikte resmi eğitim kurumları ve müfredatı dışında kalan yetişkinlere de gerek modern yaşam alışkanlıkları gerekse ideolojik öğretilerin benimsetilmesi Halkevleri aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Ülkenin farklı bölgelerinde faaliyet gösteren bu kurumlar, toplumun yeniden inşa sürecinde önemli bir statüye sahip olmuşlardır. Özetle cumhuriyet rejiminin benimsediği ve benimsetmek istediği ideolojik argümanlar erken dönemlerde baskı aygıtı olan ordu, hukuk ve mahkeme vasıtasıyla gerçekleştirilirken, rejimin varlığına engel teşkil edecek tüm unsurların yok edilmesi ile birlikte yerini ideolojik aygıtlar olan resmi veya sivil eğitim kurumlarına bırakmıştır. Böylelikle Şark Islahat Planının birinci evresi olan tahakküm politikası yerini ikinci evre olan ideolojik aygıtlara bırakmıştır.

Sonuç

Batılılaşma ve modernleşme çizgisinin takip edildiği Kemalist ideoloji, ulus-devlet yapılanması ile birlikte merkezileşme eğilimlerinin arttığı bir süreci ifade etmektedir. Bu süreçte resmi ideoloji haline getirilen reform ve inkılâp hareketleri toplumsal değer ve yargıların ötesinde gerçekleşerek kendisine alan yaratmaya çalışmıştır. Resmi ideolojiye karşı başlatılan Şeyh Said İsyanı da bu alanın tahakküm yöntemleri ile genişlemesini kolaylaştırmıştır.

Şeyh Said İsyanı ile birlikte bölgede güvenlik ve asayişin sağlanması için Tahrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmış, siyasi muhalefet susturulmuş ve resmi ideoloji aleyhtarları olan basın- yayın

organları kapatılmış, gazeteciler tutuklanmış ve temel hak ve özgürlükler askıya alınmıştır. Bununla birlikte hem doğu bölgelerinde hem de diğer bölgelerde Şark İstiklal Mahkemeleri kurularak gerek isyana katılanların gerekse egemen ideoloji karşıtlarının yargılanma süreci başlatılmıştır. Tüm bu yargılama ve tahakküm süreçleri ile birlikte şark bölgelerine heyetler gönderilerek raporlar hazırlanmış, bölgede egemen ideolojinin tesis edilmesi amacıyla şark islahat planı hazırlanmıştır.

Şark Islahat Planı Althusser'in devletin ideolojik aygıtları bağlamında değerlendirildiğinde gerek ideolojik gerekse baskı aygıtlarının Kemalist ideolojide kullanıldığı görülmektedir. Egemen ideolojinin koruyucusu olarak ifade edilen ordu Şeyh Said İsyanı ile birlikte her türlü şiddet ve baskı yöntemlerini kullanarak muhalif seslerin kısılmasında önemli görevler almıştır. Ordunun yanı sıra Takrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemelerinin de birer baskı aygıtı olarak kullanıldığı bilinmektedir. İsyanın bastırılması ve tehlike olarak görülen tüm farklılıkların ortadan kaldırılması ile birlikte bölge halkının yapılan reform ve inkılâplara rıza gösterme veya hazır hale getirilme süreci de ideolojik aygıtlar vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Resmi ideolojinin güdümünde olan yatılı okullar, kız enstitüleri, halk evleri ve çeşitli yayın kuruluşları gibi politikalar Althusser'in belirttiği ideolojik aygıtlar haline gelmiştir.

Kaynakça

- Akyol, T. (2012). Atatürk'ün İhtilal Hukuku, İstanbul, DK Yayınları.
- Akçura, B. (2009). Devletin Kürt Filmi, İstanbul, Nev Age Yayınları.
- Akyürekli, M. (2016). Şark İstiklal Mahkemeleri, İstanbul, Tarih Kulübü Yayınları.
- Althusser, L. (2017). İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, İstanbul, İthaki Yayınları.
- Atılğan, G. (2001). Marx'ta İdeoloji: Kapitalizmin Devrimci Eleştirisinin Bir Olanığı, *Praksis Dergisi*, Sayı 4
- Bauman, Z. (2003). Modernlik ve Müphemlik, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Bayrak, M. (2013). Şark Islahat Planı: Kürtlere Vurulan Kelepçe, Ankara, Özge Yayınları.
- Bora, T. (2017). Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Börklüoğlu, L. (2020). Kemalizm'in İnşasında Bir "İdeolojik Devlet Aygıtı" Olarak Ordu, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 18.
- Bulut, E. Ç. (2015). Devletin Taşradaki Eli: Umumi Müfettişlikler, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 11, Sayı 11.
- Cizre, Ü. (2009). "Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Ed. (Tanıl Bora, Murat Gültekingil), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Çağlar, A. (1989). Aydın Tipolojileri Üzerine Bir İnceleme, M. U. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, Sayı 1, ss: 16-35.
- Çağlayan, E. (2022). Yakın Akralar Kemalist Türkiye ve Pehlevi İran, Ankara, Nubihar Yayınları.
- Çağlayan, E. (2018). Kemalizm'in "Medeniyet Fabrikası": Kız Enstitüleri, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt 4, Sayı 3.
- Çelik, A. (2013). Kemalizm: Dünyada ve Türkiye'de Siyasi İdeolojiler, Ankara, Orion Yayınları.
- Çelik, N. B. (2009). "Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce", Ed. (Tanıl Bora, Murat Gültekingil), İstanbul, İletişim Yayınları.

- Dünder, T. (2014). Muhalefetin Bastırılması Açısından İstiklal Mahkemeleri Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi).
- Eagleton, T. (1996). İdeoloji, (Çev). Mutalip Özcan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Gramsci, A. (1969). Aydınlar ve Toplum, (Çev). Vedat Günyol, Çan Yayınları, İstanbul.
- Heywood, A. (2013). Siyasi İdeolojiler, (Çev). Ahmet Bayram, Ankara, Adres Yayınları.
- İnsel, A. (2009). Kemalizm: Dünyada ve Türkiye’de Siyasi İdeolojiler, (Giriş)Ankara, Orion Yayınları.
- Karatepe, Ş. (2014). Siyasi İdeolojiler, İstanbul, İz Yayıncılık
- Koçak, C. (2010). Umumi Müfettişlikler (1927-1952), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Korhan, T. (2012). Cumhuriyet Döneminde Umum Müfettişlikleri İle İlgili Bir Değerlendirme, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 4, Sayı 7.
- Marx, K. Engels, F. (2010). Alman İdeolojisi (Feuerbach), (Çev). Sevim Belli, Ankara, Sol Yayınları.
- Olson, R. (1992). Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı, (Çev). Bülent Peker-Nezhat Kıraç, Ankara, Özge Yayınları.
- Örgeevren, A.t S.(2002). Şeyh Said İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemeleri, İstanbul, Temel Yayınları.
- Öztürk, S. (2019). İsmet Paşa’nın Kürt Raporu, İstanbul, Doğan Kitap Yayınları.
- Tan, A. (2009). Kürt Sorunu: Ya Tam Kardeşlik Ya Hep Birlikte Kölelik, İstanbul, Timaş Yayınları.
- Tunçay, M. (2012). Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931,Ankara, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Uygun, O. (2015). Yerel Yönetim Reformu için Anayasal İlkeler, *Strategic Public Management Journal*, Issue No: 2, pp: 1-27.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Araştırmacıların katkı oranı beyanı / Contribution rate statement of researchers:
Birinci yazar /First author % 100

2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).